

“ДІЛО” ТА “СПРАВА ЖИТТЯ” ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ

Олександр ТКАЧЕНКО

Copyright © 2005

Постановка суспільної проблеми. Останнім часом у психологічній практиці стає очевидним той факт, що у внутрішньому світі людини, яка живе в сучасному пострадянському соціокультурному просторі, все більше на перший план виходить потреба у розвитку своєї особистості через осмислення і реалізацію себе як суб'єкта життєдіяльності. Це формовивляється у намаганні кожної людини **реалізувати свою справу** як результат пошуку **смислу життя**.

Мета дослідження полягає у введенні у сферу психології категорій “діло” й “справа життя” та у змістовому їх обґрунтуванні в соціокультурному, психологічному та акмеологічному контекстах концептуального висвітлення.

Авторська ідея. Поряд із використанням уже відомих понять “смысл” і “смысл життя”, є потреба у введенні нових понять, таких як “діло” і “справа життя”. По-перше, тому що ці поняття характеризуються інтегративністю і міждисциплінарністю, а тому однаковою мірою можуть використовуватись як у філософії, економіці, праві, так і в педагогіці, психології, акмеології. По-друге, їх взаємозалежне використання у психологічному, педагогічному та акмеологічному дискурсах у змозі сутнісно збагатити психологічну адекватність особистості відповідно до її економічної, правової, виробничої діяльностей. А саме цього дуже бракує сучасному кризовому пострадянському суспільству.

Ключові слова: *діло, справа життя, самовизначення, ділове спрямування особистості, психологічний аналіз “содіяного” і “справ”.*

Сутнісний зміст та аналіз досліджень. У цій роботі розглядається можливість уведення названих понять у психологічну та акмеологічну науку і суспільну практику. Поняття “діло” базується на психологічній концепції діяльності і є за теоретичним статусом *психологічною категорією*. Поняття “справа життя” ґрунтується на загальній ідеї та розумінні об'єкта і предмета акмеологічної науки і нами визначається як *акмеологічна категорія*.

Спробуємо визначитись у співвідношенні змісту та обсягу аналізованих категорій з добре відомими – “смысл” і “смысл життя”. Спочатку, для зручності своїх міркувань, введемо об'єднане умовне позначення *смыслу і смыслу життя* як “Смысл” та *діла і справи життя* – як “Діло”. На рівні загальноприйнятого розуміння вкажемо на дві тенденції. Одна з них відображає основний орієнтир життєвого шляху людини і визначається як “Смысл”. Так, В. Франкл вбачав утрату смыслу життя серед головних причин виникнення у психіці людини так званого “екзистенціального вакууму”, а М. Бердяєв пошуку такого смыслу надавав більш важливого значення, ніж пошуку Бога [2, с. 329–335]. Нарешті, Священе письмо стверджує, що “спочатку було слово” (тобто смысл). Проте зали-

шається незрозумілим, чому й дотепер належно не осмислені події 1917 року, названі згодом Жовтневою революцією?

Інша тенденція рушійною силою в житті людини визначає “Діло”. Це підтверджує філософсько-психологічна концепція діяльності, що побудована на психологічному сегменті соціально-економічної теорії К. Маркса [8]. Л.М. Толстой писав, що в ділі і житті головна мудрість полягає не у споконвічно правильному веденні діла, а у виправленні помилок, звільненні від спокусу [17, с. 75]. Тим самим цей мислитель у житті первинним бачить діяльність і діло з його наступним осмисленням. Недивно, що ще з донаукових часів існує відома біблійна істина про те, що людині відплачується за ділами її.

Для кращого розуміння цих міркувань спробуємо визначити співвідношення психологічного змісту фундаментальних понять “смысл” і “діло”, спираючись передусім на відповідні теоретичні концепції смыслу В. Франкла і діяльності О.М. Леонтьєва, а також ураховуючи досвід власної психологічної практики. Для аргументації у вигляді окремих “життєвих штрихів” скористаємося матеріалами особистих “Щоденників” Л.М. Толстого, в яких дуже докладно й гранично відверто поданий більш ніж шістдесятирічний період життєвого шляху великого російського письменника, мислителя й водночас звичайної російської людини, котра присвятила себе еталонному виконанню справи життя, що наочно підтверджено історією та результативністю самого непересічного життя.

На важливість не тільки пошуку смыслу життя, а й його належної реалізації аргументовано вказує В. Франкл. Д.О. Леонтьєв у вступній статті до його відомої книги “Людина в пошуках смыслу” досить точно визначив спільну ланку між смыслом і ділом, що у вигляді вільної діяльності поєднує суб'єкта і світ, пояснюючи цю єдність з допомогою принципу

предметності або інтенціональності (у В. Франкла) і принципу діяльності (у О.М. Леонтьєва) [18]. В останньому випадку спрямування розвитку особистості починається з дії чи діяння суб'єкта заради свого існування, тобто задля того, щоб “робити справу свого життя, здійснювати своє людське призначення”(виділене мною – О.Т.). Саме ця діяльна позиція на завершальному етапі становлення особистості “розкриває необмежені перспективи її розвитку” [8, с. 226]. Уточнення знаходимо в С.Л. Рубінштейна, котрий вказував на те, що “в людини у кінцевому підсумку одна справа в житті: самій вносити в нього, скільки тільки може вона, краси й добра” [12, с. 354]. На думку Л.М. Толстого, справа життя і призначення людини – це радість робити добро людям [15, с. 144], збільшувати любов [15, с. 185], вирощувати й виховувати душу [15, с. 119].

Діло – достатньо складне, зовнішньо зумовлене й структуроване утворення, що базується на самовизначенні людини у процесі життя. Це своєрідні вузлики в тканині її життєвого світу. Як пише Ф.Ю. Василюк услід за О.М. Леонтьєвим, життєвий світ людини утворюється з окремих діяльностей [4], які можна розглядати і як діла. Причому така “ділова” структура цієї тканини неоднорідна, оскільки діло може набувати різного вигляду й продукувати різний “продукт”. Воно може мати вигляд найпростішого і прагматичного, розрахованого на задоволення елементарних фізіологічних потреб людини щодо життєзабезпечення, добування “хліба насущного”. Або ж, навпаки, пов'язане з найвищими, духовними устремліннями, досягненням так званого стану “акме”, реалізацією власне людського призначення – справи життя. Такий двоїстий підхід спостерігається й у Л. Толстого, який наголошував, що приклад “нижчого” служіння (розуміємо як звичайне діло – О.Т.) полягає у придбанні землі, котра необхідна дітям. Взірцем “вищого”

служіння (розуміємо як справу життя – О.Т.) є рух до смерті, тобто до моменту вічності, в якому життя треба прожити щонайкраще, напружуючи всі сили. У першому випадку він бачить можливість перевірити самого себе у переході на вищий щабель, у другому – не можна перевірити себе, оскільки тут смисл доходить до вищих меж, слугує почуттям, серцю, життю загалом [14, с. 121–122].

Отож діло – це засіб об'єктивізації і своєрідного формовияву знайденого смислу в життєвому світі людини. Тому кожне окреме діло має свій унікальний смисл. Тільки за ділами можна найбільш об'єктивно оцінити життєвий шлях людини. Спрощено внутрішній світ індивіда являє собою своєрідний “діловий” каркас із його певним смисловим наповненням. Смисл і діло – це “основні матеріали”, із яких він зітканий. Людина тут є творцем і першопрохідником. Оцінка якості вчиненого нею належить якійсь зовнішній інстанції, що має неземне походження. Тому можна припустити, що такий життєвий світ виходить за межі звичного чотиривимірного буттєвого світу і простягається до більш складних вимірів, щонайперше смислових. Всяка негармонійність або “дефекти” цієї тканини організуються у психіці людини у вигляді відповідних почуттєвих слідів. Виявлення й усунення (шляхом осмислення) цих “дефектів” найкраще здійснювати за допомогою чуттєвого сприйняття, основним путівником у якому, як показує практика, є почуття страху.

На перший погляд очевидним є те, що діло – це здійснення й реалізація відповідного смислу. Однак знаходження смислу ще не розв'язує проблему людини. Головним завданням стає її адекватна реалізація, відповідна дія. Так-от цього найчастіше й не вистачає сучасній людині, або, що ще гірше, наявна якась псевдореалізація. Наприклад, коли особа, відшукавши смисл у духовному вдосконалюванні, віддається не саморозвитку у певній творчій діяльності, а,

потрапляючи в якусь релігійну організацію, тотально долучається до релігійно-містичних актів, у результаті чого не тільки віддаляється від розуміння свого реального життєвого світу, а й впадає в егоцентричне самомилування, прагне таких задоволень, фактично ухиляючись від виконання головної справи життя. Певною мірою це явище пояснює В. Франкл за допомогою ефекту “калейдоскопізму” як проектування свого світу на себе [18, с. 70–74] та О.М. Леонт'єв – ефекту “упередженості” смислів діяльності у вигляді особистісного смислу [8, с. 180–186].

Якщо “смисл” є суб'єктно-об'єктною категорією (так, зокрема, вважає О.М. Леонт'єв [9, с. 207–208]), то “діло” – це переважно об'єктна категорія, що належить світу і життю. Суб'єктною, власне “людською”, приналежністю може відрізнятися тільки незакінчене діло. Але тільки-но воно завершується й перетворюється в конкретний продукт діяльності, то вже людині не належить, “відчужується”, “упредметнюється”, “згасає у продукті” (у розумінні К. Маркса [11, с. 192]), і цілком “іде” у світ і життя. Тому діло, на відміну від смислу, завжди є реальним, об'єктивним і тому - *незворотним*. Отож зроблене діло не можна якось змінити і переробити, тому що це буде вже інше діло, а знайдений смисл, доки він не реалізований у ділі, завжди можна змінити, принаймні переосмислити. Часто серйозним поштовхом до останнього може спонукати розпочате, але ще не зроблене діло. У гарній роботі, виконаній лише на половину, Л. Толстой вбачав умову її привабливості [14, с. 30]. Це є обставини, коли людина перебуває начебто між смислом і ділом, тобто стикається із ситуацією творчого осмислення розпочатого діла.

“Діло” і “смисл”, незважаючи на наявність очевидних розходжень, неподільно пов'язані між собою вільною діяльністю. Виконане діло – це до кінця осмислена діяльність. Його основне психологічне наповнення можна уявити як

діяльнісно-сміслові, де співвідношення цих “інгредієнтів” є цілком визначеним, що вказує на “якість” певного конкретного діла. У разі не дотримання такого співвідношення з’являються “зайві” смисли чи недоосмислення, котрі спричиняють невротичність, або упередженість свідомості. Ніяке діло не можна вважати завершеним чи “відчуженим” у вигляді результату чи конкретного продукту, якщо воно до кінця не осмислене. Тільки через роботу (інтерпретовану як діло. – О.Т.) Л. Толстой бачив можливість звільнитися, відсторонитися від свого інтересу (витлумаченого як смисл. – О.Т.) шляхом передачі його у життя для Діла Божого [15, с. 67]. Тоді закінчене діло начебто вичерпується, навіть психологічно “самознищується” (довершено осмислюється), цілком стає частиною буттєвого світу, де вже може розглядатися як економічна категорія (якщо йдеться про діло), або у вищому людському злеті як певний “духовний продукт” (якщо мовиться про справу життя). Людина, котра успішно довершила свою справу життя, після смерті залишає позитивні спогади і слід, ніби допомагає своїм близьким у їхній реальній буденності. І навпаки, незавершена, до кінця не осмислена справа життя після смерті людини ще більше ускладнює реальне повсякдення його близьких. У цьому діяльнісно-смісловому форматі очевидно, що для такого завершення не вистачає одного людського життя, тому іншій людині випадає доосмислювати його, але вже за рахунок потенціалу свого життя, маючи до того ж ще і свою власну місію-справу. Можливо, тому в процесі психологічної роботи в окремих випадках з’ясовувалося, що невиконання справи життя здається людині страшнішим за смерть. Це, звичайно, були люди, котрі мають великий життєвий досвід переживання критичних ситуацій, коли вони знаходились начебто “на межі”, або навіть “за межею” можливого. Мали місце й інші ситуації, для яких була характерною поява “зай-

вого” смислу або домислів, коли вже завершене й до кінця осмислене діло штучно “утримувалося” людиною, не передавалося в життя й світ через спроби ще і ще раз його переосмислити. Очевидно, що в такий спосіб у свідомості особи зароджувався той самий “упереджений” невротичний особистісний смисл.

Проаналізуємо різноманітні градації “Діла”. Спочатку скористаємося класифікацією життєвих цінностей, що запропонована В. Франклом, який виділяв такі цінності, як “творчі”, “переживання” й “відношення” (“ставлення”). У нашому випадку можна виділити “творче діло”, “діло переживання” і так зване “недіяння”. *Творче* діло вочевидь пов’язане із найпродуктивнішою фаховою діяльністю. Діло *переживання* (інтерпретоване нами як “діяльнісне розуміння переживання”, у термінах Ф.Ю. Василюка [4]) – це своєрідна загальна кількісна характеристика “корисної маси” прожитого життя, включаючи виховання дітей, сімейність, взаємовідносини у суспільстві, в тому числі і професійні. І, нарешті, *недіяння* як невиконання діла. Мається на увазі те “діло”, що за якихось причин не повинно виконуватися. Наприклад, діло державного чиновника, котрий знаходиться в жорсткій виконавчій структурі та намагається без крайньої потреби не застосовувати свої владні насильницькі функції, скажімо, не заважати людям жити по-справедливості. Певною мірою сюди можна віднести і толстовський “несупротив”.

Подібно до Д.О. Леонтєва, який виявляє існування смислів у трьох площинах (життєвий смисл як онтологічний аспект, особистісний смисл як феноменологічний аспект, смислові структури особистості як діяльнісний або субстратний аспект смислу [10, с. 113]), “діло” також доречно концептуально розглядати у трьох різнорівневих площинах психологічного аналізу, що розташовані між суб’єктом і світом, але, на-

певно, в оберненому порядку. В першій – *психологічній* – площині відбувається проста реалізація знайденого смислу у вигляді звичайного діла. В другій – *життєвій* – площині переважає дія суб'єкта задля свого існування, заради того, щоб діяти; тут первинною вже є предметна діяльність, яка насамперед спрямована на звичайне діло, незалежно від його осмислення. У третій – *духовній* – площині утверджується незалежна, духовно-психологічна інстанція, котра підноситься над першими двома й не належить більше суб'єкту; вона безпосередньо становить справу життя. Тут знову пригадаємо В. Франкла, який вбачав суть людського існування у його самотрансценденції, спрямованості на щось або когось, коли людина віддається **ділу**, якому себе присвятила, або **Богу**, якому служить (виділене мною. – О.Т.) [18, с. 51]. У даному випадку справа життя розглядається як діло духовного розвитку і душевного вдосконалювання, як діло служіння Богу. Саме це було головним реальним кредо Л.М. Толстого, особливо в останні роки його життя.

Тепер сформулюємо основні ознаки *діла* і *справи життя* як самостійних понять категоріального статусу. Діло не ототожнюється з діяльністю повною мірою, хоча й відрізняється цілеспрямованістю, передбачає наявність конкретного результату та “упредметнює” самовизначення людини у світі. Воно забезпечує людське життя конкретним продуктом, у який у кінцевому підсумку саме й перетворюється і за яким, власне, судять про людину. Це найоб'єктивніший і водночас найбільш буттєвий формовияв людського життя, котрий визначає її місце в матеріальному світі. Зазвичай *діло* відповідає професії і трудовій діяльності людини. *Справа життя* – це найвище призначення людини, продукт якого є частиною його духовної природи і визначає його місце в духовному життєвому світі. Справа життя може набувати професійних обрисів і навіть перетворюватись на звичайне діло, піднімаючи

рівень самовизначення людини. Вона змушує її постійно вдосконалюватися, розвиватися й самореалізовуватися, подібно до того, як розвиток її душевного життя розширює актуальне поле свідомості, як творчий фаховий рівень артиста зумовлює художню “якість” відповідної сцени-дійства. Якщо *діло* як фахова реалізація може бути загальним і стандартним, то *справа життя*, як і його сенс, завжди суто індивідуальна й унікальна. У кожній людині врешті-решт своя справа життя. Навіть однакова за своїм зовнішнім проявом діяльність для різних людей може мати і здебільшого має цілком відмінний смисл.

Таким чином, поняття *діла* в основному відноситься до фахової реалізації людини в житті і змістовно зосереджується навколо професійного самовизначення, наукове обґрунтування якого здійснене в дослідженнях К. Клімова [7]. *Діло* належить людині, є важливою умовою її матеріального існування й фізичного розвитку. Поняття *справи життя* має іншу природу, оскільки не цілком відображає те, що привласнено людиною. Справа належить їй тільки у відповідній іпостасі, що виявляється на певних етапах життя, звичайно зненацька і спонтанно й організується біля так званого “справожиттєвого”, або у більш вузькому і спеціалізованому сенсі, “духовно-професійного” самовизначення. Останні поняття доповнюють категоріальний зміст того, що являє собою справа життя. Вони вказують на приналежність людини до якоїсь об'єктної вищої інстанції завдяки винятковим досягненням у різноманітних сферах суспільної практики, що певною мірою може відповідати стану “акме” як системоутворювальної ідеї акмеологічної науки. На підставі цього можна сформулювати принципове розходження між ділом і справою життя, що центровано на механізмі самовизначення. Зокрема, у *ділі* людина визначається самостійно, у формі того ж професійного самовизначення, яке базується на вільному виборі, котрий при бажанні

може змінюватися. До *справи життя* вона приходить у процесі своєї життєдіяльності, а тому особливим чином у неї “влучає”, після чого її ідентифікує, виконує й зреалізує, якщо їй вистачить часу і фізичного здоров’я. Спроби усунути, змінити або спотворити це виконання-зреалізування призводять до психологічних і навіть соматичних страждань.

Надалі зосередимося на змісті та обсязі поняття “*справа життя*” і розглянемо його крізь формат розуміння об’єкта і предмета акмеологічної науки, запропонованих групою авторів під керівництвом О.О. Бодальова [3]. Об’єктом акмеології, як відомо, є найвищі досягнення людини, а предметом – глобальний уявний аналог об’єкта. У такому разі діяльність, спрямовану на виконання справи життя, можна віднести до об’єкта, а її смислове наповнення – до предмета. Виходячи з цього, скажемо, що справа життя упредметнюється через “акме” у вигляді конкретного продукту, який є сутнісно важливим підґрунтям для збагачення духовного світу людини. І це досить чітко прояснює предметність і практичність акмеології, котра останнім часом інтенсивно застосовується у діяльності російської держслужби [1]. Отож уведення до наукового обігу даного поняття й відповідних його змісту технологій дозволить розробити фундаментальний критерій, що характеризує взаємозв’язок індивідуально-фахового і духовно-професійного аспектів розвитку державних службовців (особливо вищого рангу). Таким критерієм щонайперше може стати показник успішності виконання ними своєї справи життя як гарант моральності й “праведності” і водночас індикатор свого безпосереднього діла як параметр професійного самореалізування. Такі технології нині напрацьовуються нами у вигляді продукту авторської психологічної практики.

Практична психологічна робота підтверджує, що все, пов’язане зі справою життя, підпорядковується своєрідному “закону випадковості”, тобто відбува-

ється спонтанно й непередбачено. Людина не може точно вгадати, де, у якій сфері й коли вона повинна реалізовувати свою справу життя. Часто це старанно маскується життям, гальмується різноманітними “спокусами”, ніби перевіряючи нашу готовність до її виконання, початок якого можна порівняти з певним “влученням”, цілераціональним самовизначенням за принципом “тут – тепер – назавжди”. Водночас на смислового рівні це “влучення” дивовижно пов’язане з усім попереднім життям. У нашій вітакультурній практиці воно відбувалося як явище “духовно-природної психотерапії” (див. його опис у монографії [13], групова екзистенція котрого постала на лоні мальовничої природи і фактично стала першим імпульсом до подальшої психопрактики кожного учасника, що теоретично осмислено нами в конструкті “Справа життя”.

Отже, поява у психологічній практиці поняття про *справу життя* вказує на обґрунтування важливого чинника продуктивного збагачення духовної активності людини в досягненні своїх професійних і моральних вершин. Іншими словами, це поняття – незамінний орієнтир і путівник будь-якого психологічного практикування. Кожна справа життя унікальна, тому й відповідна психологічна робота з людиною теж непересічна, вишукана. Кожний клієнт – це завжди окреме емпіричне дослідження його внутрішнього світу, яке потребує адекватного використання психологічного методу. В цьому контексті так звана “ділова” спрямованість у психодуховній сфері людини є найбільш сприятливою для її переходу від позитивної конструктивної трансценденції до якісно нової, одухотвореної іпостасі. Це наочно підтверджує проведене нами емпіричне пошукування.

У частині **емпіричного дослідження** нами здійснена спроба з’ясувати “ділову” спрямованість та потенційну можливість “влучення” людини у справу життя. Для цього була висунута така *експеримен-*

тальна гіпотеза: якщо сучасній людині, котра перебуває у вітчизняному соціокультурному просторі, запропонувати оцінити життєвий шлях (як іншої людини, так і свій власний) за допомогою вибору тільки одного питання з декількох запропонованих (при цьому питання повинні повно характеризувати загальне життєве спрямування психіки людини), то можна буде виокремити саме “ділову” спрямованість, а відтак встановити повноту “влучення” конкретної людини у справу свого життя.

З цією метою обстежуваним пропонувалася анкета, що передбачала: 1) пролонговану оцінку життєвого шляху протягом всіх основних вікових періодів розвитку людини; 2) спрямованість її оцінки як на іншу людину, так і на себе; 3) орієнтацію на основні традиційні напрямки практичної психологічної роботи відповідно до актуальної проблематики сучасної людини (спрямування на задоволення, досягнення і своє Я, пошук смислу, діло). Інструкція обстежуваним була такою: “Якби Вам за допомогою тільки одного питання треба було б оцінити життєвий шлях Іншої людини, яке із перерахованих запитань Ви б задали”. Далі перераховувалися такі питання: “А) Які Ви отримували задоволення? Б) Чого Ви досягли і ким стали? В) Що Ви зрозуміли й осмислили? Г) Що Ви зробили найкраще у житті?”. Потім пропонувалося вибрати одне з цих запитань із позиції людини, котра начебто знаходиться у різних вікових періодах свого розвитку, зважаючи й на реально існуючий: “1) Якби Ви були дитиною. 2) Якби Ви були підлітком. 3) Якби Ви були молодого людиною. 4) Якби Ви були дорослою і зрілою людиною. 5) Якби Ви були мудрою людиною”. Насамкінець пропонувалося виконати це ж завдання, але вже на місце *іншого* треба було поставити *себе* і в такий самий спосіб вибрати одне із запропонованих запитань, однак уже з позиції лише свого реального вікового періоду.

Усього було обстежено 414 осіб. Середній вік склав 30 років (від 9 років до 71), чоловіків було 30%, жінок – 70%. Рівень освіти: вища – 29%, середня спеціальна – 28%, середня – 43%. За професійною приналежністю основну масу (біля 60%) становили студенти, медпрацівники і бізнесмени; у число інших входили бухгалтери, економісти, психологи, продавці, юристи, водії, охоронці, секретарі, оператори ЕОМ, перукарі, кравці, лаборанти, менеджери, художники, адміністратори, геологи, інженери, експедитори, електромонтери, різноробочі, військовослужбовці, домогосподарки і т. ін., котрі разом олюднювали майже 40 професій. Крім того, в опитування були задіяні християни-баптисти і душевнохворі як типові соціальні групи. Так була отримана достатньо репрезентативна вибірка активного населення звичайного обласного центру центральної України.

У процесі дослідження обстежувані достатньо добре розуміли зміст завдання, хоча в окремих випадках були потрібні певні роз’яснення. Іноді виникали досить серйозні утруднення, особливо у християн-баптистів і душевнохворих, п’ятеро з яких так і не змогли до кінця виконати завдання. При цьому мали місце такі коментарі: “Я нічого не розумію”, “треба подумати”, “відповісти неможливо, це залежить від реального світогляду”. Найбільш характерною складністю, котра виникла головню перед людьми похилого віку, було уявити себе в іпостасі вікового періоду, в якому вони не перебували в даний момент (особливо “дитини”, “підлітка”).

Для зручності й інформативності психологічного аналізу були виділені такі, на наш погляд, найзвичніші й цікаві соціальні групи: а) студенти (психологи і педагоги); б) медпрацівники (лікарі, фельдшери, медсестри й санітарки); в) бізнесмени (від приватних підприємців до хазяїв і керівників фірм, у тому числі й так званих “тіньовиків”, до яких ми

Таблиця

Результати оцінки життєвого шляху (у %) за критеріями спрямованості на задоволення (А), досягнення та своє Я (Б), смисл (В), діло (Г)

Загальна вибірка, n=414.

Спря-мова-ність	Оцінка іншого						Оцінка Себе	Na	Ac
	Із позиції дитини	Із позиції підлітка	Із позиції юнака	Із позиції дорослого	Із позиції мудрого	Се-редня			

Інші (бухгалтери, економісти, психологи тощо), n=161.

А	50	29	17	5	8	22	6	-0,12	0,88
Б	15	33	33	38	17	27	31	+0,11	0,89
В	6	22	37	33	52	30	45	-0,15	0,85
Г	29	16	13	24	23	21	18	+0,15	0,85

Студенти, n=97.

А	60	23	11	6	10	22	9	+0,15	0,85
Б	5	27	29	36	21	24	30	0	1,0
В	0	31	43	33	55	32	49	-0,06	0,94
Г	35	19	17	25	14	22	12	+0,18	0,82

Медпрацівники, n=48.

А	39	34	15	0	8	19	2	-	-
Б	18	43	35	43	5	29	26	+0,36	0,64
В	10	13	37	35	58	31	52	-0,20	0,80
Г	33	10	13	22	29	21	20	+0,05	0,95

“Бізнесмени», n=52.

А	38	25	19	0	8	18	4	-	-
Б	46	45	36	45	27	40	48	0	1,0
В	8	23	34	36	36	27	17	+0,38	0,62
Г	8	7	11	29	29	17	31	-0,18	0,82

Християни-баптисти, n=20

А	40	25	9,5	5	0	16	0	-	-
Б	20	45	29	40	10	29	14	+0,45	0,55
В	5	25	52	30	65	35	59	-0,38	0,62
Г	35	5	9,5	25	25	20	27	-0,09	0,91

“Душевнихворі”, n=36.

А	74	42	19	3	3	28	8	-	-
Б	20	36	39	34	8	27	28	+0,04	0,96
В	0	8	33	34	58	27	47	-0,23	0,77
Г	6	14	9	29	30	18	17	+0,18	0,82

віднесли, наприклад, держслужбовців та керівників державних організацій, котрі нелегально займаються бізнесом); г) християни-баптисти (члени однієї з церков); д) душевнохворі, які знаходилися на стаціонарному лікуванні.

Для більшої об’єктивності та з огляду на відносність визначення таких соціальних груп як бізнесмени і душевнохворі, а також зважаючи на особливості нашої вибірки, надалі будемо їхні назви подавати в лапках. Результати оцінки

життєвого шляху людини за критеріями спрямованості на задоволення (А), досягнення і своє Я (Б), смисл (В), діло (Г) у процентному співвідношенні подані в таблиці.

При інтепретації результатів будемо вважати, що факт вибору того чи іншого питання для оцінки життєвого шляху як стосовно іншого, так і самого себе асоціативно свідчить про відповідну психологічну спрямованість людини у житті. При цьому “ділове” спрямування розгля-

дається як потенційна можливість “влучення” у справу життя. Із поданих даних видно, що для загальної вибірки за середньою оцінкою іншої людини найбільше виражена спрямованість на знаходження смислу і свої досягнення. Особиста орієнтація на оцінку за ділами виражена набагато менше. При оцінюванні обстежуваними себе картина принципово не змінюється, але все ж яскравіше присутня спрямованість на оцінку за знайденим смислом і найменше – за отриманими задоволеннями. “Ділова” мотиваційна налаштованість залишається приблизно такою ж, як і при оцінці іншого.

Досить цікаво виглядає картина оцінки життєвого шляху різноманітних соціальних груп обстежуваних. Тут загальна тенденція, що відзначена в загальній вибірці, зберігається у студентів, медпрацівників і християн-баптистів. У них при оцінці іншого і себе насамперед виражена спрямованість на смисл. У “душевних хворих” остання наявна тільки при самооцінці. Явно вирізняються з групового загалу “бізнесмени”. У них при оцінці іншого й себе домінує спрямованість на досягнення і своє Я, а при оцінці себе достатньо окреслена зорієнтованість на діло. У “душевних хворих” при оцінці іншого виділяється, як найменш виражене, спрямування на діло, а мотивування до задоволення, досягнення і смислу фактично наявні однаково рівномірно.

Тепер звернемо увагу на деякі характерні риси окремих вікових груп обстежуваних. Цікаво, що спрямованість на оцінку іншого за ділами найбільше виражена з позиції дитини і найменше – юнака. Виділяються “бізнесмени” і “душевних хворих”, у яких із позиції дитини оцінка іншого за ділами присутня дуже слабо, зате найбільше значення має спрямування на досягнення (“бізнесмени”) і задоволення (“душевних хворих”).

Водночас, з огляду на наявність показників оцінки життєвого шляху з позицій як іншого, так і самого себе, є можливість

простежити ступінь адекватності проведеної оцінки за допомогою запропонованого показника самовизначення як саморефлексії. Можна гіпотетично стверджувати, що чим меншою в експериментальному завданні буде різниця між кількістю виборів тих самих питань як при оцінці іншого від себе, так і з боку іншого з позиції реального вікового періоду, тим така адекватність буде вищою. А це, своєю чергою, вказує на об'єктивність і валідність отриманих результатів.

Реальний середній вік і, відповідно, віковий період обстежуваних складала: загальна вибірка, медпрацівники, “бізнесмени”, християни-баптисти і “душевних хворих” – 30–40 років (віковий період дорослої і зрілої людини); студенти – 21 рік (юнацький віковий період). Тоді кількісно рівень адекватності самовизначення як саморефлексії – A_c – визначався у такий спосіб:

$$A_c = 1 - |N_a|.$$

Величина N_a характеризує як кількісний рівень неадекватності, так і його векторну спрямованість: Я – *інший* (знак “+”); *інший* – Я (знак “–”). Вона обраховувалася за допомогою формули:

$$N_a = n(Я) - n(Д) / n(Я) + n(Д),$$

де: $n(Я)$ – кількість виборів того самого запитання з боку себе (Я) стосовно іншого; $n(Д)$ – кількість виборів того самого запитання з боку іншого щодо себе (Я). При цьому у визначенні A_c враховувалася тільки кількісна характеристика, тому неадекватність підраховувалася за абсолютною величиною – N_a . Отримані показники A_c і N_a також подані в таблиці.

Отже, за показником N_a яких-небудь значущих тенденцій не виявлено. За показником A_c рівень адекватності самовизначення в загальній вибірці за всіма спрямованостями обстежуваних є практично однаковим. В окремих групах мак-

симальні значення характерні для студентів і “бізнесменів” за спрямованістю на досягнення і своє Я. За показником справожиттєвого спрямування найбільше значення адекватності спостерігається в медпрацівників, найменше – у “бізнесменів” й християн-баптистів за оцінкою спрямованості на смисл. За індикатором спрямованості на задоволення в окремих групах достатньо коректних значень отримати не вдалося через надто малу кількість виборів.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження засвідчує: 1) пріоритетність “ділової” спрямованості у психології сучасної людини, котра живе у вітчизняному соціокультурному просторі, ні в загальній вибірці, ні в окремих групах не була виявлена; 2) найбільш вираженою виявилось загальне спрямування на смисл, окрім “бізнесменів”, у яких воно зорієнтоване на досягнення і власне Я; 3) за запропонованими кількісними показниками адекватності самовизначення як саморефлексії можна говорити про достатню валідність і надійність одержаних результатів. Останні ж вказують на те, що достатньо значуще “ділова” спрямованість виявлялася лише при оцінці “іншого” з позиції “дитини”, причому тільки у студентів, медпрацівників і християн-баптистів. Дещо меншою вона була при оцінці “іншого” з позицій “дорослого” і “мудрого”. Така тенденція спостерігалася як в окремих групах, так і в загальній вибірці. Звідси можна припустити, що “ділова” спрямованість і можливість “влучення” у *справу життя* найбільш властиві тим, хто зумів зберегти в собі психологічну “дитину” поряд із психологічною адекватністю себе як особистості в реальному віці “дорослого” й “мудрого”. Відповідно до даного емпіричного припущення, а також на підставі досвіду практичної психологічної роботи є підстави стверджувати, що у справу життя людина входить в іпостасі “дитини”, а виконує її вже в реальному віковому діапазоні “дорослого” (зрілого) й “мудрого”.

ВИСНОВКИ

1. Якщо людина спрямована на задоволення, досягнення і своє Я, або на пошук смислу, то вона спроможна розв’язувати свої психологічні проблеми, наприклад, за допомогою класичного психоаналізу чи логотерапії. Можливість надання психологічної допомоги людині, яка спрямована на діло, пояснює психологічний аналіз діяльності й індивідуальної свідомості в контексті “життєвої психології” або психології переживання. Діло – це одиниця такого аналізу, що містить у собі психологічне відображення у його невідторгненості від породжувальних ним опосередкованих моментів людської діяльності. Тоді подальший розвиток діяльнісного підходу в практичній психологічній роботі цілком можна уявити як *психологічний аналіз “содіяного” і “справ”*. “Содіяне” тут постає як підсумкова похідна діяльності, а його психологічний аналіз пов’язаний із виявленням “дефектів” життєвого світу людини, які мали місце у її минулому. Про аналогічний аналіз “справ” мовиться у випадку пошуку та виконання справи життя. У цілому це не суперечить уже розробленому Ф.Ю. Василюком практичному напрямку психологічної допомоги в контексті психології переживання [5; 6] та акмеологічних технологій [1].

2. Духовно-природна психотерапія, сенсопрямована індивідуальна та групова психологічна робота дали змогу визначити головний орієнтир – так зване *справожиттєве самовизначення* людини й науково обґрунтувати відповідну психосоціальну технологію. Однак останні не зовсім вписуються у формат традиційних психологічних та акмеологічних пошуквань, оскільки обстоюваний психологічний аналіз занурюється далеко у феноменологічні, духовні простори. Виявляється, що у результаті “содіяного”, а також його наступного осмислення й усвідомлення особа приходить до нового

світосприймання, розширює свій життєвий світ. За цих умов практична психологічна робота переважно здійснюється інтуїтивно, на рівні чуттєвого сприйняття. При цьому вона “бачить” своєрідним чуттєвим поглядом найважливіші ситуації раніше “содіяного”, котрі мають безпосереднє відношення до її психожиттєвої проблематики. Причому ці ситуації часто розташовувалися у вігальному світі далеко за рамками актуального життєвого часу людини й були пов’язані з іншими людьми, зазвичай батьками й рідними, що адекватно так званому “синдрому предків” А. Шутценбергер [19]. Таке “бачення” важко віднести до якоїсь модальності. Можна гіпотетично припустити, що цей психологічний феномен тотожний виокремленому О.М. Леонтєвим додатковому, або *п’ятому квазівиміру*, котрий ґрунтується на смислових зв’язках і чуттєвому сприйнятті, є внутрішньосистемним відображенням зв’язків предметного світу. Однак це потребує окремого наукового вивчення.

3. Введення категорій *діла* і *справи життя* може відкрити нову сторінку в розвитку соціогуманітарних наукових і практичних напрямків людинознавства, зробити внесок у перехід від техногенного до психогенного суспільства.

1. Акмеология: Учебник / Под ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 605 с.
2. Бердяев Н.А. Самосознание: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЕКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 1999. – 624 с.
3. Бодалев А.А., Ганжсин В.Т., Деркач А.А. Человек и цивилизация в зеркале акмеологии (и акме как интегральная формула здоровья, самопознания, самоопределения и творческого самоутверждения человека) // Мир психологии. – 2000. – №1. – С. 89–108.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1984. – 200 с.
5. Василюк Ф.Е. Уровни построения переживания и методы психологической помощи // Вопросы психологии. – 1988. – №5. – С. 27–37.
6. Василюк Ф.Е. Психотехнический анализ психотерапевтического процесса // Вопросы психологии. – 1998. – №6. – С. 40–47.
7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 509 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.
9. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия / Под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1994. – 287 с.
10. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
11. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: В 3-х т. – Т.1. – М.: Политиздат, 1973. – 907 с.
12. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – Изд. 2-е / Отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
13. Ткаченко А.А. Духовно-природная психотерапия: (Эсхагологический аспект): Личностная и профессиональная элитарность. – Кировоград: КОД. – 220 с.
14. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 90 т. – Т.48. – М.: Гос. изд. худ. лит-ры, 1952. – 539 с.
15. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 90 т. – Т.50. – М.: Гос. изд. худ. лит-ры, 1952. – 352 с.
16. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 90 т. – Т.51. – М.: Гос. изд. худ. лит-ры, 1952. – 289 с.
17. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 90 т. – Т. 53. – М.: Гос. изд. худ. лит-ры, 1953. – 561 с.
18. Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
19. Шутценбергер А. Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 240 с.

Надійшла до редакції 5.03.2004.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Соціологія культури: Навч. посібник. — К: Каравела, Львів: “Новий світ—2000”, 2002. — 334 с.

На засадах культурології і соціології культури вперше систематизовано для навчальних цілей зміст соціокультурної сфери та її основних галузей (науки, освіти, етнокультурології, вільного часу і дозвілля, книги і читання, музики, театру, художньої літератури та ін.).

Розраховано на студентів та викладачів художніх, культурно-мистецьких, педагогічних вищих навчальних закладів, соціологічних факультетів та відділень університетів і академій. Може бути використаний викладачами соціології і культурології, а також студентами, котрі вивчають загальні курси “Соціологія” і “Культурологія”, практичними працівниками соціокультурної сфери (клубних, бібліотечних та інших культосвітніх установ).

З питань придбання звертайтеся за телефоном у м. Києві: **(044) 228-06-96.**